

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 44 (1)/2018, s. 23–39

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2018.002>

MICHAŁ HALAMUS*

Mitrydates VI Eupator, jego potomkowie i Sarmaci. Wpływy świata irańskiego na Królestwo Bosporańskie**

Mitridates VI Eupator, his descendants and the Sarmatians.
The Iranian world and its Impact on the Bosporan Kingdom

Streszczenie. Celem tego artykułu jest omówienie wpływów świata irańskiego na północne wybrzeże Morza Czarnego, a w szczególności Królestwo Bosporańskie, od momentu włączenia tych terenów do Królestwa Pontyjskiego, znajdującego się pod rządami Mitrydatesa VI Eupatora. Bospor Kimmeryjski przez wiele stuleci był obszarem o dużym zróżnicowaniu etnicznym. Analiza materiału archeologicznego z tych terenów pokazuje, że od pierwszego wieku p.n.e. począwszy, nastąpił znaczący wzrost znaczenia ludności et-

---

* Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski, ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław, halamus.michal@gmail.com.

** Artykuł ten powstał w ramach grantu Maestro: Greek city in the Hellenistic and Roman age and the territorial powers (UMO-2014/14/A/HS3/00132), finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

nicznie niegreckiej, określany przez badaczy mianem „sarmatyacji”. Mimo że materiał źródłowy pokazuje gwałtowny wzrost znaczenia ludności etnicznie niegreckiej w życiu codziennym Królestwa Bosporańskiego, to w dalszym ciągu poświadczane jest funkcjonowanie typowych dla świata greckiego instytucji, jakimi były rada miejska i zgromadzenie ludowe. Co więcej, wskazać można przykłady potomków koczowniczych Sarmatów, którzy w jakimś stopniu ulegli hellenizacji, co pokazuje, że wspomniana „sarmatyacja” była tylko jednym z procesów zachodzących na północnych wybrzeża Morza Czarnego w starożytności.

Abstract. The aim of this paper is to investigate the influences of the Iranian world on the Bosporan Kingdom from the times of Mithridates VI Eupator onwards. From the end of the second c. BC, the Bosporan Kingdom was influenced by the two major and independent factors related with the Iranian world. Initially there were no special links between Mithridates VI Eupator and the Sarmatian peoples inhabiting the northern Black Sea area. However, his alliances and the further actions of his descendants lead to the creation of ties between the royal house and the indigenous societies of non-Greek descent. These bonds were of great significance for mutual relations with Rome, as the Bosporan Kingdom remained her client for ca. four centuries, and also for the internal situation of the state, whose ethnic composition in the first and second centuries AD changed drastically in favour of the non-Greek peoples.

Słowa kluczowe: Królestwo Bosporańskie; Sarmaci; Mitrydates VI Eupator; wpływy irańskie; Aspurgianie.

Keywords: The Bosporan Kingdom; Sarmatians; Mithridates VI Eupator; Iranian influence; Aspurgians.

Starożytne Królestwo Bosporańskie, znajdujące się we wschodniej części Półwyspu Krymskiego i na Półwyspie Tamańskim, przez cały okres swojego istnienia miało styczność ze światem Orientu. Poza irańskimi ludami koczowniczymi, obecnymi na północnych wybrzeżach Morza Czarnego jeszcze przed przybyciem Greków¹, swoje wpływy na te tereny roztacza-

---

¹ Pantikapaion (główne miasto Bosporu Kimmeryjskiego) został założony ok. 575 r. p.n.e. Zob. M. H. Hansen, T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, s. 949.

ło potężne państwo Achemenidów. Jednym z najważniejszych wydarzeń w historii państwa bosporańskiego było przejście nad nim władzy przez Mitrydatesa VI Eupatora, który dał początek nowej dynastii królewskiej, chętnie nawiązującej do swoich pontyjsko-irańskich korzeni. Okres panowania tej dynastii pokrywał się ze wzrostem znaczenia ludności pochodzenia sarmackiego na terenach Bosporu Kimmeryjskiego. Można więc zadać sobie pytanie, jak w obliczu tych zmian funkcjonowały miasta greckie na tym obszarze i czy w jakiś sposób oddziaływały na ludność pochodzenia niegreckiego. Celem artykułu jest odpowiedź na to pytanie, a także ukazanie skomplikowanej zależności pomiędzy elitami rządzącymi królestwem, wpływową ludnością stepową i Imperium Romanum, które przez kilkaset lat odgrywało rolę dominującego czynnika w regionie.

W pierwszej połowie V wieku p.n.e. doszło do zjednoczenia się kolonii greckich znajdujących się na terenach wschodniego Krymu i Półwyspu Tamańskiego w jeden organizm państwowy, zwany Królestwem Bosporańskim. Powodem skonsolidowania się helleńskich *poleis*, założonych głównie przez Milet, była najprawdopodobniej konieczność połączenia sił wobec silnego naporu lokalnych plemion². Z biegiem czasu Królestwo pod władaniem tracko-greckiej dynastii Spartokidów zdołało opanować rozległy pas terenu leżący na zachodnim brzegu Morza Azowskiego i przyczynić się do założenia u ujścia Donu miasta Tanais, pełniącego początkowo funkcję centrum wymiany handlowej z ludami zamieszkującymi stępy³.

Królestwo Bosporańskie wraz z otaczającymi je terenami było miejscem nieustannych kontaktów różnych ludów i ich kultur. Wspomniane już miasta greckie, lokalne plemiona Taurów i Meotów, nomadzi z rozległe-

---

² T. Blavatskaya, *Oчерки политической истории Боспора в V–IV вв. до нашей эры* (Очерки политической истории Боспора в V–IV вв. до нашей эры), Moskva 1959, s. 7–48; V. F. Gajdukevič, *Das Bosporanische Reich*, Berlin 1971, s. 32–49; G. Tsetschladze, *Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models, and Native Population*, [w:] *The Colonisation of the Black Sea Area*, red. G. Tsetschladze, Stuttgart 1998, s. 15–50.

³ T. Arsen'eva, D. B. Sheglov, *Das antike Tanais – Forschungen und Geschichte*, Klio 1988, 70, 2, s. 372–374; T. M. Kutinova, *Tanais and Phanagoria*, „Ancient Civilizations from Scythia to Siberia” 2011, t. 17, s. 121; T. Scholl, *Miasta bosporańskie od wieku VI po połowę I wieku p.n.e.*, „Światowit” Supplement Series A: Antiquity, t. XIV, 2014, s. 192–195.

go Stepu Euroazjatyckiego – znani jako Kimmerowie, Scytowie i Sarmaci, a także Rzymianie, którzy pojawili się w regionie w I wieku p.n.e. – wszystkie te grupy w mniejszym lub większym stopniu oddziaływały na siebie, czyniąc tym samym z Bosporu Kimmeryjskiego doskonały przykład wielokulturowego państwa epoki starożytnej.

Badaczem, który jako pierwszy podjął próbę kompleksowego zbadania kontaktów między Grekami i ludnością niegrecką na północnym wybrzeżu Morza Czarnego, był Michaił Rostovtzev (1870–1952)⁴. W swojej książce *Iranians and Greeks in South Russia*, wydanej w 1922 roku, starał się przedstawić ten region jako geograficznie i ekonomicznie jednolity, przez stulecia znajdujący się pod wpływem rozmaitych kultur. Głównym celem pracy Rostovtzeva było pokazanie wzajemnych kontaktów Greków i świata irańskiego, którego przedstawicielami były koczownicze plemiona kimmeryjskie, scytyjskie i sarmackie. Najciekawszym i zarazem najważniejszym elementem wizji rosyjskiego uczonego było przedstawienie północnych wybrzeży Morza Czarnego nie tylko jako granicy helleńskiej *oikumene*, znajdującej się pod ciągłym naporem barbarzyńców, ale jako obszaru, na którym kultura Greków i koczowniczych ludów irańskich oddziaływały na siebie w sposób równorzędny. W związku z tym Królestwo Bosporańskie wraz z okalającymi je terenami nie było wyłącznie częścią świata grecko-rzymskiego, ale również częścią świata Orientu.

Co naturalne, z biegiem czasu wiele z tez Rostovtzeva zostało poddanych słusznej krytyce. Chyba najistotniejszą z punktu widzenia tego artykułu jest kwestia postrzegania świata irańskiego w starożytności jako pewnej całości. Przejawiało się to chociażby w przypisywaniu koczowniczym ludom z irańskiej grupy językowej obrzędów kultowych i religii wykształconych w Persji, co jednak należy wykluczyć. Również obecność mitraizmu w Królestwie Bosporańskim w pierwszych wiekach n.e. powinna być łączona ze stacjonującymi tam wojskami rzymskimi, nie zaś z wpływem Wscho-

---

⁴ Wcześniej wydana książka: E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913, jest pracą opisującą głównie materiał archeologiczny z północnych wybrzeży Morza Czarnego. Bardziej współczesne prace o tej tematyce to np. K. K. Marchenko, *Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху* (Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху), Moskva 2005; *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, red. D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos, Thessaloniki 2003–2007.

du⁵. Niemniej blisko wiekowa już praca Michaiła Rostovtzeva w swoim czasie oferowała nowy i ciekawy punkt widzenia, nawiązujący chociażby do współczesnych teorii o hybrydyzacji kulturowej. Ciągłe chętnie cytowana, pozostaje obowiązkową lekturą dla badaczy zajmujących się północnym wybrzeżem Morza Czarnego.

Chociaż artykuł ten ma na celu pokazanie procesów zachodzących w Królestwie Bosporańskim od końca II wieku p.n.e. przez kolejne stulecia, to warto tutaj wspomnieć o wpływach kulturowych Imperium Achemenidzkiego na te tereny w wiekach wcześniejszych. Świadczą o nich przedmioty znajdujące się głównie w kurhanach i nekropoliach. Większość z nich trafiła na północ Morza Czarnego jako towary importowane lub w formie darów, jednak niektóre z nich stanowią efekt pracy lokalnych wytwórców. Dobrym przykładem jest srebrny ryton znaleziony w kurhanie Kul-Oba znajdującym się sześć kilometrów od Pantikapaionu – stolicy Królestwa Bosporańskiego⁶. Stanowi on replikę innych tego typu przedmiotów znalezionych w regionie, a wykonanych na terenie Państwa Achemenidów, co czyni go interesującym przykładem zakorzenienia się perskich wzorców w miejscowym rzemiośle. Poza różnego rodzaju naczyniami, biżuterią czy zdobioną bronią, odnalezione zostały pieczęcie achemenidzkie pozwalające przypuszczać o istnieniu kontaktów dyplomatycznych. Do tej kategorii zaliczyć można również gliniany odważnik znaleziony w Olbii, na którym odcisnięto wizerunek Persa sprawdzającego strzałę. Podobne wizerunki znajdują się na grecko-perskiej gemmie i złotym pierścieniu znalezionym w Pantikapaionie⁷. Niemożliwe jest jednak wskazanie jakichkolwiek konkretnych wydarzeń historycznych, które mogłyby korelować z tymi znaleziskami⁸. Powyższe przykłady niewątpliwie potwierdzają istnienie kontaktów ekonomicznych między Królestwem Bosporańskim i państwem Achemeni-

---

⁵ C. Meyer, *Iranians and Greeks after 90 years: a religious history of Southern Russia in ancient times*, AWE 2011, t. 10, s. 88.

⁶ M. Treister, „Achaemenid” and „Achaemenid-inspired” Goldware and Silverware, Jewellery and Arms and their Imitations to the North of the Achaemenid Empire, Nieling and Rehm 2010, s. 230–232.

⁷ J. Porucznik, *Heuresibios son of Syriskos and tyranny in Olbia Pontike (5th–4th c. BC)*, „The Annual of the British School at Athens” 2018, t. 113, w druku.

⁸ Ibidem, s. 250.

dów, a fakt wytwarzania przedmiotów imitujących rękodzieło perskie może świadczyć o modzie panującej wśród mieszkańców Bosporu. Wpływy te jednak nie powinny dziwić, ponieważ Imperium Perskie w IV w p.n.e., pomimo narastających wewnętrznych problemów, pozostawało supermocarstwem, którego kres przyniósł dopiero geniusz militarny Aleksandra Wielkiego.

Pod koniec II wieku p.n.e. ostatni władca z dynastii Spartokidów, Parisades V, został usunięty z tronu, a władzę nad królestwem przejął Mitrydates VI Eupator – król Pontu i zaciekły wróg Rzymian⁹. Pomimo ostatecznej porażki w wojnach z Rzymem jego potomkowie zdołali utrzymać swoją pozycję, tworząc nową królewską dynastię. Mitrydates VI kreował swój oficjalny wizerunek, podkreślając perskie pochodzenie i korzenie, równocześnie nawiązując do tradycji greckiej. Jako Pers używał oficjalnego achemenidzkiego tytułu „Król Królów – *Βασιλεὺς Βασιλέων*”, a na jego monetach znajdowały się przedstawienia ciał niebieskich¹⁰. Był to element propagandy, mający na celu ukazanie głębokich korzeni legitymizujących pozycję króla, do którego chętnie sięgali również późniejsi królowie Bosporu. Natomiast jako Grek pozował na młodego Aleksandra Wielkiego, Dionizosa lub Heraklesa w skórze lwa¹¹. Wkrótce po śmierci tego hellenistycznego władcy Królestwo Bosporańskie przestało stanowić część Pontu, ponownie stając się oddzielnym bytem państwowym. Następcy Eupatora – jego syn Farnakes, wnuczka Dynamis i kolejni władcy, byli zmuszeni do prowadzenia ostrożnej polityki względem Imperium Romanum. Jako jego klienci starali się okazywać swoją przyjaźń i podporządkowanie względem Rzymian, nie rezygnując przy tym z nawiązywania do swoich pontyjsko-perskich korzeni.

Zwycięstwo Juliusza Cezara nad Farnakesem II w bitwie pod Zelą w 47 roku p.n.e. zapoczątkowało jeden z najbardziej zagadkowych, a przez to ciekawych okresów w historii Królestwa Bosporańskiego, którego koniec

⁹ B. C. McGing, *The foreign policy of Mithridates VI Eupator, king of Pontus*, Leiden 1986, s. 43–65; IOSPE I² 351.

¹⁰ CIRB 979; App. Mithr., 112.

¹¹ J. M. Højte, *Portraits and Statues of Mithridates VI*, [w:] *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, red. J. M. Højte, Aarhus 2009, s. 145–162.

nastał wraz z objęciem tronu przez króla Aspurga w 14 roku n.e.¹² Ustalenie chronologii wielu kluczowych wydarzeń pomiędzy tymi datami utrudnia niewielka ilość odnalezionego materiału źródłowego. Mimo to możliwe jest przeprowadzenie obserwacji, w jaki sposób władcy Bosporu przedstawiali samych siebie w swojej oficjalnej propagandzie¹³.

Najciekawszym przykładem jest wnuczka Mitrydatesa Eupatora – królowa Dynamis. W przeciwieństwie do swojego męża Asandra, który w żaden sposób nie nawiązywał do mitrydatejskich tradycji, władczyni przedstawiała się zarówno jako spadkobierczyni Wielkiego Króla Pontu, jak i wierna sojuszniczka Rzymian. Objawiało się to nie tylko w używaniu typowego dla klientów zwrotu *philoromaios* (przyjaciół Rzymu), ale także w biciu złotych monet z podobiznami Oktawiana Augusta i Agryppy, przypominających rzymskie aureusy¹⁴. Jednak najbardziej spektakularną próbą przypodobania się Rzymianom była zmiana nazw dwóch głównych miast Królestwa Bosporańskiego; z Pantikapaion na Cezarea i z Teodozja na Agrippia¹⁵.

Materiał źródłowy dowodzi, że na równi z kreowaniem przyjacielskiego wizerunku względem elity stojącej na czele Imperium Romanum Dynamis starała się podkreślać swoje pochodzenie. Inskrypcje wykonane w imieniu władczyni, przeznaczone głównie dla oczu jej poddanych, podkreślają jej korzenie: *ἐκ βασιλέως μεγάλου Φαρνάκου, τοῦ ἐκ βασιλέως Μιθραδάτου Εὐπάτορος* („pochodzi od króla wielkiego Farnakesa i króla Mirtydatesa

---

¹² Swet. Jul., 37.

¹³ Więcej na temat chronologii Królestwa Bosporańskiego zob. N. A. Frolova, *O vremeni pravleniya Dinamii* (О времени правления Динамии), SA 1978, t. 2, s. 49–61; K. Nawotka, *Asander of the Bosphorus: His Coinage and Chronology*, AJN 1992, t. 3–4, s. 21–48; S. Ju. Saprykin, *Bosporskoye tsarstvo na rubezhe dvukh er* (Боспорское царство на рубеже двух эр), Moskwa 2002.

¹⁴ K. Nawotka, *The Attitude Towards Rome in the Political Propaganda of the Bosporan Monarchs*, „Latomus” 1989, t. 48, s. 329; N. A. Frolova, S. Ireland, *The Coinage of the Bosporan Kingdom from the First Century BC to the First Century AD*, Oxford 2002, tab. XL; XLI.

¹⁵ K. Nawotka, *The Attitude*, s. 329, sugeruje, że mogło mieć to związek chęcią zapewnienia o swojej lojalności względem Imperium Romanum, po pokonaniu Polemona I Pontyjskiego – faworyta Augusta do tronu Królestwa Bosporańskiego; cf. N. A. Frolova, S. Ireland, *The Coinage*, s. 7.

Eupatora”) i *ἐκ τοῦ βασιλέως Μιθραδάτου* („od króla Mitrydatesa”)¹⁶. Ponadto brązowe monety wybijane podczas jej rządów noszą achemenidzkie symbole wraz z monogramami BAM (*βασιλέως Μιθραδάτου* – „króla Mitrydatesa”) i BAE (*βασιλέως Εὐπάτορος* – „króla Eupatora”)¹⁷. Innym interesującym przykładem jest popiersie królowej przedstawiające ją w czapce frygijskiej, pokrytej symbolami solarnymi, w oczywisty sposób nawiązujące do irańskich tradycji¹⁸. Odwoływanie się do mitrydatejskiego, a zatem antyrzymskiego źródła swojej władzy miało na celu pozyskanie poparcia lokalnej – bosporańskiej ludności, a dowodem świadczącym o znaczeniu Dynamis może być fakt, iż każdy kolejny pretendent do tronu Królestwa Bosporańskiego (Asander, Skribonius i Polemon I) był zobligowany do poślubienia wnuczki Mitrydatesa VI¹⁹.

W 14 roku n.e. władcą Bosporu został Aspurg, syn Dynamis i Asandra²⁰. Cesarz Tyberiusz nadał mu obywatelstwo Rzymu, początkując tym samym zwyczaj używania *tria nomina* przez bosporańskich królów; z *Tiberius* jako *praenomen* i *Iulius* jako *nomen gentile*²¹. Ostatnie poważne wystąpienie przeciwko rzymskiemu zwierzchnictwu nastąpiło po śmierci Aspurga, kiedy to jego syn – Mitrydates VIII, próbował uzyskać niezależność poprzez odwoływanie się do antyrzymskich, pontyjskich tradycji. Imiennik sławnego Eupatora został jednak pokonany przez swojego brata – Kotysa,

¹⁶ CIRB 31; 979.

¹⁷ N. A. Frolova, S. Ireland, *The Coinage*, s. 7, tab. XXXIX.

¹⁸ Zob. M. Rostovtzev, *Queen Dynamis of Bosphorus*, „Journal of Hellenic Studies” 1919, t. 39, s. 88–109.

¹⁹ Więcej o Scriboniusie piszą: D. Braund, *King Scribonius*, „Bosporskiy fenomen” (Боспорский феномен) 2004, t. 1, s. 81–86; V. N. Parfenov, *Zagadka Skriboniya* (Загадка Скрибония), „Journal of Historical, Philological and Cultural Studies” 2007, t. 17, s. 291–298; S. Ju. Saprykin, *Zagadka Skriboniya?* (Загадка Скрибония?), [w:] *Vostok, Yevropa, Amerika i drevnosti* (Восток, Европа, Америка и древности), red. S. Ju. Saprykin, N. A. Ladynin, Moskwa 2010, s. 159–173.

²⁰ N. A. Frolova, S. Ireland, *The Coinage*, s. 7–8.

²¹ D. Braund, *Rome and the Friendly King*, London 1986, s. 41; K. Nawotka 1989, *The Attitude*, s. 330; J. Ustinova, *The Bosporan Kingdom in late antiquity: ethnic and religious transformations*, [w:] *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, red. G. Greatrex, S. Mitchel, London 2000, s. 153.

wspieranego przez oddziały rzymskie²². Od tamtej pory *tria nomina* wraz z tytułami: *Φιλορωμαίος* (*philoromaios*) i *Φιλοκαίσαρ* (*philokaisar*) niezmiennie towarzyszyły autoprezentacji bosporańskich władców w ich oficjalnych dokumentach²³.

Dzięki swojemu położeniu geograficznemu Królestwo Bosporańskie wraz z pobliskimi terenami północnego wybrzeża Morza Czarnego stało się miejscem spotkań ludności stepowej ze śródziemnomorskimi kolonistami. Przyjmuje się, że od końca IV wieku p.n.e., w związku z następującymi po sobie falami migracji Sarmatów ze wschodu na zachód, skład etniczny regionu uległ poważnym zmianom²⁴. Nowi przybysze zdołali podporządkować sobie rozległe obszary rozciągające się od Wołgi po Dunaj, utrzymując na nich dominującą pozycję aż do III wieku n.e. Niemniej jednak Mordvintseva sugeruje, że teoria o wielkich inwazjach ze Wschodu jest słabo oparta w źródłach i może być kwestionowana²⁵. Co więcej, materiał epigraficzny dostarcza nam informacji o aktywności innych ludów w tym okresie (Scytowie, Trakowie, Galaci), co zdaje się wspierać obraz zróżnicowania etnicznego tych terenów²⁶.

Niezależnie od skali zmian etnicznych zapoczątkowanych w IV wieku p.n.e., miasta greckie Bosporu Kimmeryjskiego, później zjednoczone w Królestwo Bosporańskie, od samego początku swojego istnienia były zmuszone do funkcjonowania w otoczeniu miejscowych ludów z irańskiej grupy językowej. Główne grupy mogą być zidentyfikowane jako wspomniani już Scytowie, Syndo-Meoci, Kimmerowie i Sarmaci²⁷. Niepoko-

---

²² M. Mielczarek, *The Army of the Bosporan Kingdom*, Łódź 1999, s. 100; Tac. Ann. 15–22.

²³ K. Nawotka 1989, *The Attitude*, s. 337–338; E.g.: CIRB 33; 36; 46.

²⁴ T. Sulimirski, *Sarmaci*, Warszawa 1979, s. 80–86; V. Mordvintseva, *The Sarmatians: The Creation of Archaeological Evidence*, „Oxford Journal of Archaeology” 2013, t. 32(2), s. 212–213.

²⁵ V. Mordvintseva, *The Sarmatians*, s. 216.

²⁶ IOSPE I² 32; 352; 353.

²⁷ J. Ustinova, *The Bosporan Kingdom*, s. 151; V. A. Goroncharovskii, *Aspurgians and the military and political history of the Bosporos in the last years BC and the first years AD*, [w:] *Greeks and Natives in the Cimmeric Bosporos 7th–1st centuries BC*. Proceedings of the International Conference Taman. Russia, October 2000, red. S. L. Solovyov, Oxford 2007, s. 61.

je w I wieku p.n.e. i I wieku n.e. przyniosły Królestwu Bosporańskiemu gwałtowny wzrost liczby ludności niegreckiego pochodzenia, co najlepiej unaocznia materiał epigraficzny i znaleziska archeologiczne z obszarów nekropolii. Dane dostarczone przez źródła pokazują, że ponad 40% wszystkich imion w mieście Tanais z tamtego okresu jest irańskich, a tendencja do nadawania niegreckich imion rozprzestrzeniła się z czasem na całe królestwo²⁸. Wpływ Sarmatów na codzienne życie Bosporu sięgał wielu aspektów, jednak najbardziej uwidaczniał się w sferze militarnej. Ciężka sarmacka kawaleria stała się najważniejszą formacją ze wszystkich walczących pod sztandarami władców bosporańskich²⁹. Jej znaczenie odzwierciedlają nie tylko znaleziska archeologiczne, ale również ikonografia, która przynosi nam liczne przykłady wizerunków ciężkozbrojnych sarmato-bosporańskich jeźdźców³⁰. Napływ ludności sarmackiej na tereny Bosporu wywołał znaczące zmiany w sferach politycznej, kulturowej i socjalnej Królestwa. Przemiany te badacze zwykli nazywać mianem „sarmatyzacji” lub „barbaryzacji” Królestwa Bosporańskiego³¹.

Złotkowie nowej królewskiej dynastii zapoczątkowanej przez Mitydatesa VI Eupatora, rozumiejąc, jak ważne jest poparcie lokalnej ludności pochodzenia sarmackiego, zabiegali o nie, chętnie podkreślając swoje pontyjskie pochodzenie. Pontyjska tradycja, ze swoimi irańskimi elementami objawiającymi się w podobieństwach językowych i kulturowych, musiała w jakiś sposób oddziaływać na potomków stepowych koczowniców zamieszkujących Bospor. Sarmaci wywodzili się z pnia indoeuropejskiego przynależącego do północnego odłamu irańskiej grupy językowej, utożsa-

²⁸ J. Ustinova, *The Bosporan Kingdom*, s. 153. Podobne zjawisko występowało również w innych częściach wybrzeża Morza Czarnego. Gwałtowny wzrost imion pochodzenia niegreckiego w I w. n.e. widoczny jest np. w Olbii. Zob. S. Tokhtas'ev, *Irańskie imena v nadpisyakh Ol'vii I–III vv. n.e.* (Иранские имена в надписях Ольвии I–III вв. н.э.), [w:] *Commentationes Iranicae. Vladimiro f. Aaron Livschits nonagenario donum natalicium*, red. S. A. Tokhtas'ev, P. Luria, Sankt Petersburg 2013, s. 565–608.

²⁹ M. Mielczarek, *The Army*, s. 80–89; idem, „*The Bosporan Army*” and „*The Army of the Bosporans*” in the time of Mithridates VI Eupator, King of Pontus, „*Fasc. Archaeologiae Historicae*”, t. 27, 2014, s. 11–19.

³⁰ M. Mielczarek, *The Army*, tab. XVIII–XXV.

³¹ J. Ustinova, *The Bosporan Kingdom*, s. 153; M. Mielczarek, *The Army*, s. 79.

mianej z Sakami zamieszkującymi Azję Środkową, będąc tym samym spokrewnionymi ze starożytnymi Medami, Partami i Persami³². Na podstawie współczesnych rekonstrukcji powstała hipoteza mówiąca, że ich język był zbliżony do awestyjskiego i choć nie stanowili oni nigdy jednolitego ludu, dzieląc się na wiele odrębnych plemion, to za najbardziej zbliżony do sarmackiego język współczesny uważa się osetyjski³³. Interesującym przykładem zaszczepienia tradycji irańskich wśród mieszkańców państwa bosporańskiego, dokonanych za sprawą dynastii pontyjskiej jest kwestia tamg, charakterystycznych znaków umieszczanych przeważnie na wartościowych przedmiotach (broń, biżuteria, uprząż). Trudno jednoznacznie wskazać ich zastosowanie, najprawdopodobniej miały charakter religijny i własnościowy. Chociaż często znaki te nazywane są „sarmackimi”³⁴, to analiza ich występowania na terenach północnoczarnomorskich wykazuje, że przybyły one do Królestwa Bosporańskiego wraz z Mitrydatesem Eupatorem z obszarów Azji Mniejszej. Bardzo szybko zaczęły być powszechnie używane przez mieszkańców państwa bosporańskiego, a z czasem także przez niektóre plemiona sarmackie³⁵.

Wspólne elementy językowe czy religijne z pewnością mogły pomóc w budowaniu sojuszu korony z sarmackimi poddanymi, jednak nie należy zapominać o kwestiach polityczno-militarnych, które miały decydujące znaczenie. Wiemy, że Diofantos – generał Mitrydatesa – podczas kampanii krymskich toczył długotrwałe walki z koczowniczymi plemionami, między innymi sarmackimi. Na skutek zwycięstw, jak i zapewne zabiegów dyplomatycznych, Sarmaci przeszli na stronę Eupatora i walczyli po jego stronie jeszcze przed pierwszą wojną z Rzymem³⁶. Sytuacja ta nie zmieniała się przez następne dziesięciolecia, skoro poszczególne plemiona sarmackie towarzyszyły królowi Pontu podczas trzeciej – ostatniej wojny z Rzymia-

---

³² T. Sulimirski, *Sarmaci*, s. 10.

³³ Ibidem, s. 12; A. I. Ivantchik, S. R. Tokhtasev, *Queen Dynamis and Tanais*, [w:] *Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times*, red. E. Papuci-Władyka, M. Vickers, J. Bodzek, D. Braund, Oxford 2011. s. 169–170.

³⁴ Cf. E. I. Solomonik, *Sarmatskiye znaki severnogo prichernomor'ya* (Сарматские знаки северного причерноморья), Kiew 1959.

³⁵ T. Sulimirski, *Sarmaci*, s. 135.

³⁶ App. Mithr. 15; 19; IOSPE I² 351.

nami³⁷. Materiał archeologiczny pokazuje, że w I wieku p.n.e. zaczęły powstawać liczne nowe osady na chorze Królestwa Bosporańskiego, w których z całą pewnością osiedlili się lojalni względem władcy ludzie pochodzenia niegreckiego, a proces ten zapoczątkował najprawdopodobniej Mitrydates VI Eupator³⁸. Nic więc dziwnego, że pamięć o wielkim królu Pontu była pieczołowicie kultywowana przez jego następców i tak chętnie odwoływano się do niego w oficjalnej propagandzie królestwa.

O tym, jak ważną rolę w polityce Królestwa Bosporańskiego mogły odgrywać lokalne plemiona, pokazuje przykład Aspurgian – potomków koczowniczych Sarmatów, którzy osiedlili się na terenach Półwyspu Tamańskiego prawdopodobnie pod koniec drugiej połowy I wieku p.n.e.³⁹ Z opisu Strabona, zawartego w jego *Geografii*, dowiadujemy się, że Aspurgianie, zamieszkujący obszary znajdujące się między Gorgippą na wschodzie i Fanagorią na zachodzie, wsparli królową Dynamis i jej syna Aspurga w walce przeciwko Polemonowi pontyjskiemu. Popierany przez Rzym pretendent do tronu w Pantikapajonie wraz ze swoimi wojskami został pokonany i zgładzony, a potomkowie Mitrydatesa ponownie objęli władzę nad królestwem⁴⁰. Nieliczni badacze błędnie upatrywali w Aspurgianach odrębnego plemienia, jednak nie powinno budzić wątpliwości to, że byli oni frakcją popierającą Aspurga, w skład której wchodziłi członkowie różnych plemion sarmackich⁴¹.

Materiał archeologiczny zgromadzony podczas wykopalisk w okolicach Gorgippy i sąsiadujących z nią współczesnych miast – Anapy i Noworosyjska, dowodzi, że w czasach panowania Asandra (47–20 r. p.n.e.) i Aspurga (14–38 r. n.e.), a także w latach wcześniejszych doszło tam do założenia wielu nowych kolonii wojskowych⁴². Zakładanie tego typu przygranicznych osad nawiązuje do praktyki stosowanej na ziemiach królewskich w Azji Mniejszej i można przypuszczać, że na Bosporze zostało ono

³⁷ App. Mithr. 69; Strab. 11.5.8.

³⁸ S. Ju. Saprykin, *Aspurgianie* (Аспургиане), SA 1985, t. 2, s. 73–74.

³⁹ V. A. Goroncharovskii, *Aspurgians*, s. 61.

⁴⁰ Strab. 11. 2. 11.

⁴¹ S. Ju. Saprykin, *Aspurgianie*, s. 65.

⁴² Ibidem, s. 70.

zapoczątkowane przez Mitrydatesa Eupatora⁴³. Kolonie te, umiejscawiane na rubieżach królestwa, miały przeważnie mieszany, wojskowo-handlowy, charakter i pełniły rolę bufora zabezpieczającego interior.

Znaleziska archeologiczne z osad z rejonu Gorgippy w przytłaczającej większości mają niegrecki charakter, pozwalający zidentyfikować ich mieszkańców jako Sarmatów⁴⁴. Zestawiając ten fakt z opisem Strabona, można sądzić, że owymi mieszkańcami byli właśnie Aspurgianie. Ponadto trzy inskrypcje z III wieku n.e., odnalezione w Pantikapaionie i Tanais, wspominają o „Aspurgianoii” jako odrębnej grupie społecznej⁴⁵. Można zatem sądzić, że ci wojskowi osadnicy, wywodzący się z ludności sarmackiej, byli obdarowywani ziemią przez kolejnych władców bosporańskich w zamian za ich lojalność wobec korony. Z czasem zyskując coraz większe znaczenie, rozprzestrzenili się na obszar całego królestwa. Wspomniany opis Strabona, opowiadający o wydarzeniach z 8 lub 7 r. p.n.e., może być więc traktowany jako wyjątkowy dla starożytności przykład uchwycenia *in statu nascendi* oddzielnej grupy społecznej, funkcjonującej przez ponad 300 lat⁴⁶.

Materiał źródłowy dowodzi również silnej pozycji sarmackich liderów w najbliższym otoczeniu władcy. Świetnym przykładem źródła pokazującego, jak wiele mogli znaczyć, jest stela nagrobna Mathianesa, syna Zaidara, znaleziona niedaleko Temruku na Półwyspie Tamańskim⁴⁷. Inskrypcja pochodzi prawdopodobnie z początku I wieku n.e. i co niezwykle, wystawiona jest w imieniu królowej Dynamis. Syn Zaidara przedstawiony jest jako wojownik siedzący na koniu, któremu towarzyszy pies. Jego uzbrojenie to długa włócznia i zakrzywiony miecz. Zarówno opisany wizerunek, jak i imię ojca (staroirańskie *Zaya-dara* – trzymający broń, uzbrojony) świadczą

---

⁴³ V. A. Goroncharovskii, *Aspurgians*, s. 61.

⁴⁴ S. Ju. Saprykin, *Aspurgianie*, s. 70–71.

⁴⁵ CIRB 36; 1246; 1248.

⁴⁶ Więcej o sarmatyzacji i Aspurgianach zob. M. Halamus, *Barbarization of the state? The Sarmatian influence in the Bosporan Kingdom*, VDI, 77 (3) 2017, s. 688–695.

⁴⁷ V. P. Yaylenko, *Zhenshchiny, Afrodita i zhritsa Spartokidov v novykh bosporskikh nadpisyakh* (Женщины, Афродита и жрица Спартокидов в новых боспорских надписях), [w:] *Zhenshchina v antichnom mire* (Женщина в античном мире), red. L. P. Marinovich, S. Ju. Saprykin, Moskva 1995, s. 220–224.

o jego sarmackim pochodzeniu⁴⁸. O znaczeniu tej inskrypcji świadczy fakt, że jest to jedyny znany przypadek z Królestwa Bosporańskiego, w którym władca wystawia epitafium drugiej osobie. Ponadto czas i miejsce wystawienia tej inskrypcji korelują z przekazem Strabona, opisującego walkę Aspurgian z Polemonem, co pozwoliło Goroncharovskiemu na zidentyfikowanie Mathianesa jako jednego z ich liderów⁴⁹. Trzeba jednak zaznaczyć, że jest to jedynie hipoteza niepoparta żadnym bezpośrednim źródłem.

Imię „Mathianes” pojawia się również w innej inskrypcji znalezionej w Tanais. Uchwała honoryfikacyjna wystawiona na cześć syna Mathianesa datowana jest na lata 69–124 n.e., za sprawą imienia władcy występującego w pierwszej linii, którym mógł być Sauromates (92–124 r. n.e.) lub Rhe-skuporys (69–92 r. n.e.)⁵⁰.

- 1 βα[σι]λέω[ς---]
 φιλοκαίσαρος καὶ [φιλορωμαίου εὖσε]-
 βοῦς, πρόεδροι βουλῆς [Ἐμπορ(ε)ιτῶν τῶν]
 κατὰ Βόσ[π]ορον εἶπαν· ἐπειδὴ ὁ δεῖνα]
- 5 Μαθιανου γεννηθεῖς ΟΥ[---]
 καὶ τροφέ[---] ἰσ ὧν γ[ὺν?--]
 βασιλεῖ β[ασιλέων καὶ τ]ῆ πάτρ[ίδι]
 καὶ τοὺς [---]
 Σ [---]⁵¹

Tłumaczenie: Za panowania króla [---], przyjaciela Cezara i pobożnego przyjaciela Rzymian, przewodniczący rady miejskiej Emporionu, który znajduje się na Bosporze, wniosli wniosek: ponieważ [---] syn Mathianesa urodzony [---] i opiekun, teraz(?) Królowi Królów i ojczyźnie [---]

Człowiek uhonorowany tą inskrypcją, niezależnie od tego, czy był opiekunem króla, czy euergetą odpowiedzialnym za rozdawnictwo żywno-

⁴⁸ A. I. Ivantchik, S. R. Tokhtasev, *Queen Dynamis*, s. 168–170.

⁴⁹ V. A. Goroncharovskii, *Aspurgians*, s. 61–62.

⁵⁰ T. M. Arsen'eva, B. Böttger, J. G. Vinogradov, *Novyye issledovaniya v Tanaisie* (Новые исследования в Танаисе), VDI 1996, t. 3, s. 71; A. I. Ivantchik, S. R. Tokhtasev, *Queen Dynamis*, s. 171.

⁵¹ A. I. Ivantchik, S. R. Tokhtasev, *Queen Dynamis*, s. 167; cf. Arsen'eva, Böttger, Vinogradov 1996, op. cit., s. 71; SEG 45:1023.

ści⁵², z pewnością należał do lokalnej elity. Również bardzo istotny jest fakt, że imię ojca dobroczyńcy zdradza jego sarmackie pochodzenie. Mathianes z epitafium wystawionego przez Dynamis i Mathianes z powyższej inskrypcji mogli być tą samą osobą, pod warunkiem że uchwała pochodzi z czasów króla Rheskuporysa. Jeśli jednak pochodzi z czasów Sauromatesa, to okres dzielący wydarzenia opisane przez Strabona i wystawienie steli honoryfikacyjnej wynosi co najmniej 100 lat, co oznaczałoby, że były to dwie różne osoby.

Pomimo wielu znaków zapytania związanych z tą inskrypcją pewne jest, że trzeci wers potwierdza istnienie rady miejskiej (*boule*) w Tanais. Jest to pierwsze źródło przekazujące nam wiedzę na temat ustroju panującego w tym mieście w tak bezpośredni sposób, zawierając przy tym nowe ciekawe informacje. Widzimy bowiem, że rada miejska była reprezentowana przez *proedroi* nie wymienionych w żadnej innej bosporańskiej inskrypcji. Pozycja rady miejskiej w Tanais nie jest do końca jasna, jednak na podstawie zachowanych inskrypcji można przypuszczać, że stała ona na czele zgromadzenia składającego się z dwóch grup społecznych: greckiej (*Hellenoi*) z hellenarchem na czele i niegreckiej (*Tanaitai*) przewodzonej przez archonta⁵³. Nad całością czuwał królewski *presbeus* (wysłannik), który miał za zadanie dbać o interesy władcy⁵⁴. Należy jednak pamiętać, że inskrypcje dostarczające nam informacji o funkcjonowaniu tego miasta pochodzą z końca II i początku III wieku n.e., dlatego nie mamy pewności, czy 150 lat wcześniej sytuacja wyglądała identycznie.

Uchwała honoryfikacyjna na cześć syna Mathianesa jest jedną z nielicznych inskrypcji bosporańskich poświadczających istnienie rady miejskiej (*boule*), która obok zgromadzenia (*demos*) była sztandarową instytucją polis greckiej. *Boule* i *demos* występują tylko w dwóch inskrypcjach z Fanagorii.

---

⁵² L. Robert, *Addenda aux tomes I-X. Τροφεύς et Ἀριστέως, Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*, 1960, 11–12, s. 569–576; cf. A. I. Ivantchik, S. R. Tokhtasev, *Queen Dynamis*, s. 170. Jednak na zachodnich i północnych wybrzeżach Morza Czarnego, wspomniany termin odnoszący się do działalności euergetycznej nie występuje: Zob.: M. Halamus, *Honorific inscriptions and their Pontic recipients*, "Eos", 2017, t. 104, s. 71–82.

⁵³ CIRB 1242; 1243; 1245.

⁵⁴ CIRB 1239; 1248; 1252.

Jedna to *titulus honorarius* z pierwszej połowy II wieku n.e.⁵⁵, a druga to uchwała honoryfikacyjna z czasów Mitrydatesa Eupatora⁵⁶. Pozostałe pięć steli, wykonanych jedynie w imieniu demosu, to również *tituli honorari*, wyryte najprawdopodobniej na cokołach posągów. Pochodzą one z Fanatorii, Hermonassy i Gorgippy⁵⁷.

Wszystkie z wymienionych powyżej inskrypcji, poza jedną, pochodzą z II i III wieku n.e., a zatem z okresu rzymskiego. Bardzo interesujące jest również to, że wszystkie zostały odnalezione w tak zwanej azjatyckiej części Bosporu, czyli na Półwyspie Tamańskim. Jest to o tyle zaskakujące, że to właśnie w tej części Królestwa Bosporańskiego lokalne plemiona odgrywały największą rolę, a tak zwana sarmatyzacja osiągnęła największy poziom. Co więcej, z treści niektórych inskrypcji wynika, że ludzie sarmackiego pochodzenia byli członkami elit miejskich i mogli odgrywać w nich wiodące role. Należałoby zatem zastanowić się, czy obraz przedstawiający postępującą „barbaryzację” Królestwa Bosporańskiego w I wieku p.n.e. i pierwszych trzech stuleciach n.e. nie jest zbyt uproszczony.

Powyższa analiza materiału epigraficznego pokazuje, że w tak zróżnicowanym etnicznie państwie, jakim było Królestwo Bosporańskie, greckie *poleis* zdołały zachować swoją tożsamość, koegzystując z lokalną ludnością scytyjsko-sarmackiego pochodzenia⁵⁸. Od I wieku p.n.e. królestwo znajdowało się pod rządami dynastii legitymizującej swoją pozycję mitrydatejskim pochodzeniem, a nadejście Rzymian z pewnością zmusiło ich do szukania większego poparcia wśród lokalnej ludności Bosporu. Z całą pewnością niektóre elementy irańskiej kultury, do których w swojej propagandzie odwoływali się władcy Bosporu, stanowiły wspólny mianownik w kontaktach z sarmackimi mieszkańcami Królestwa Bosporańskiego, którzy z kolei potrafili wykorzystać to do umocnienia swojej pozycji. Idealnym przykładem takiej grupy są Aspurgianie, którzy dzięki poparciu konsekwentnie udzielanemu panującej dynastii partycypowali w tworzeniu polityki królestwa. Analiza materiału źródłowego z północnych wybrzeży Morza Czarnego

⁵⁵ CIRB 982.

⁵⁶ SEG 51:635.

⁵⁷ CIRB 979; 983; 1100; 1118; SEG 36: 699.

⁵⁸ Halamus, *Barbarization*, s. 694–695.

świadczy o zdecydowanym wzroście aktywności ludności ze stepów nadczarnomorskich na tym terenie. Jednak dzięki informacjom dostarczanym przez nieliczne źródła epigraficzne możemy zaobserwować nieustającą aktywność greckich instytucji miejskich, w których z pewnością partycypowali przedstawiciele nowej – niegreckiej elity. Można więc stwierdzić, że wspomniana już sarmatyzacja Królestwa Bosporańskiego miała ograniczony charakter i jako proces występowała ramię w ramię z hellenizacją potomków koczowniczych Sarmatów.